

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 8 Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. Šerbo Rastoder, p. 89-109, March 2016

DOI Number: 10.9737/hist.2016118185

12 Mart Muhtırası: Vesayetın Pekışmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971-14 Ekim 1973)

Coup D'état of March 12th: The Rise of Military Tutelage and Interim Regime (12 March 1971-14 October 1973)

Dr. Tekin ÖNAL

Öz: Bu makale 12 Mart 1971 askeri muhtırasıyla başlayıp 14 Ekim 1973 genel seçimleriyle son bulan ara rejim dönemini incelemektedir. Makale muhtıranın ana sebebi olarak Ordu'nun istediği idarecileri işbaşına getirmek ve kendi reformlarını halka dayatmak amacıyla milli iradeyi bir tarafa bırakıp, ara yönetimi kurduğu tezini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhtıra, Vesayet, Ara Rejim, Süleyman Demirel, Nihat Erım

Abstract: This article examines the interim regime period in Turkey between the March 12, 1971 military coup and the October 14, 1973 general elections. The article argues that the main cause of the military coup, which ignored people's will, was that the military aimed to fill key administrative positions with their like-minded men and impose the reforms they found suitable.

Keywords: Turkey, Military Coup, Memorandum, Tutelage, Interim Regime, Suleyman Demirel, Nihat Erım

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Šerbo
Rastoder
March
2016

Giriş

1960'lı yılların sıkıntılı olayları 70'li yıllara da yansımış, öğrenci hareketleri nitelik değiştirerek, birtakım gerilla grupları silahlı eylemlere başlamıştır. Aslında Avrupa'da başlayan öğrenci eylemleri belli bir süre sonra durulurken, bu eylemlerin Türkiye'ye etkisi sanıldığı kadar çabuk geçmemiştir. Haziran 1970'te devrimci sendikalar 20 bin kişiyle Tuzla'dan İstanbul'a yürürken, biri polis olmak üzere, dört kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Hükümet 16 Haziran'da "İstanbul ve Kocaeli illerinde önceden yapılan tahrik ve alınan tedbirler sonucunda vuku bulan hadiselerin yatıştırılması sırasında devlet kuvvetlerine karşı mukavemet ve amme tesislerini tahrip şeklinde tezahür eden hareketler bir ayaklanma mahiyetini almış bulunduğundan"¹ her iki ilde bir ay süre ile sıkıyönetim kararı almıştır.

Eylül'de bir grup Ankara'da Ürdün Büyükelçiliği'ni işgal ederken, diğer bir grup ise Kurtuluş Parkı'nda "Komünizm her görüldüğü yerde ezilmelidir. K. Atatürk" yazılı bir ışıklı pano asmıştır. Aralık'ta ABD Büyükelçiliği önündeki polis kulübesi kurşunlanırken, diğer taraftan da bazı banka şubeleri soyulmuştur. Ankara-Eskişehir ve Ankara-Konya yollarının trafiğe kapatılması ise bardağı taşıran damlalardan olmuştur.² Ayrıca muhtıranın dış etkilerine bakıldığında, İdris Küçükömer'in yorumuyla "Demirel, kendine göre deneyleriyle yeni bir

¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Numarası: 252.41.11. (Bu dipnottan itibaren "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi" kısaltılarak "BCA" şeklinde kullanılacaktır. Eğik çizginin (/); sol tarafı fon kodunu, sağ tarafı ise yer numarasını ifade edecektir.)

² Füzuan Tekil, *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*, Göktürk Yayınları, İstanbul 1976, s. 204-206.

denge kurmaya çalışıldığında, emperyalizmin bazı sahalardaki oyunlarıyla uyuşmaz bir pratiğe girmiş”,³ Hükümetin iç ve dış sorunlardaki tutumu, Batılı müttefiklerin gözünde güvenilir olmayan bir Türkiye yaratmıştır.⁴ U-2 Hadisesi, Ortadoğu sorunu, haşhaş ekimi anlaşmazlığı gibi meselelerde ise ABD’nin gözünde güvenini yitiren bir Türkiye’nin ortaya çıktığını, ayrıca CIA’nın 12 Mart’a doğrudan müdahil olduğunu da bizzat dönemin Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil anlatmıştır.⁵ Ancak Erim Hükümetinin Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş, haşhaş yasağının CIA ile hiçbir alakasının bulunmadığını, Başbakan Erim’in haşhaş ekim bölgelerine Amerikalılar vasıtasıyla sanayi tesisleri kurdurmayı planladığını dile getirmiştir.⁶

Banka soygunları, kaçırılmalar ve anarşinin günlük olaylar haline geldiği bu dönemde, insanlar sabah okula giden çocuğunun akşam eve ne şekilde geleceği, daha doğrusu gelip gelmeyeceğinin tedirginliğini yaşamaktaydı.⁷ Bu cümleden olarak 4 Mart sabahı Ankara Balgat’taki Hava Üssü’nde görevli 4 Amerikalı askerın kaçırılması ve eylemi başında Deniz Gezmiş’in bulunduğu Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu’nun üstlenmesi sonucunda, yaklaşık 30 bin polis ve asker, şehrin giriş ve çıkışlarında tüm araçları durdurup arama yapmıştır. Aramalardan sonuç alınamayınca bu defa örgütün karargâhı olarak görülen Orta Doğu Teknik Üniversitesi ablukaya alınmıştır. ODTÜ’de çıkan çatışmalarda 3 kişi hayatını kaybederken, Üniversite de süresiz olarak kapatılmıştır. Ülkede gerilimin artmasına sebep olan eylem üçüncü gününde sonlandırılmış ve Amerikalı askerler serbest bırakılmıştır. Ancak ordu olaylardan rahatsız olmuştur.

Faik Türün’ün ifade ettiği gibi 1968’de başlarında Cemal Madanoğlu’nun bulunduğu, bazılarını eski 27 Mayısçıların, bazılarını da yeni heveslilerin oluşturduğu sivil-asker bir grup devrimci bir araya gelerek, Korgeneral Faruk Gürler, Koramiral Kemal Kayacan ve Korgeneral Muhsin Batur ile görüşmüşler ve darbe hazırlıklarına başlamışlardır. Bundan iki yıl sonra, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç’ın göz ardı edildiği darbe planları,⁸ 27 Ağustos 1970’te 2. Ordu Komutanlığından Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanan⁸ Orgeneral Faruk Gürler’in 9 Mart gecesi devreye girerek “Bu hareketi durduracaksınız” sözleriyle rafa kaldırılmıştır.⁹ Aslında içerisinde Mahir Kaynak ve Mehmet Eymür gibi MİT mensuplarının da yer aldığı 9 Mart darbe planı, bizzat Kaynak’ın Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve 1. Ordu Komutanı Türün’e haber vermesi üzerine akamete uğratılmıştır. Anlaşılan bu defa müdahale belli gruplar ya da cunta değil, Türk Silahlı Kuvvetleri adına emir-komuta zinciri içerisinde olacaktır.

Adı geçen genç subaylar sadece Ordu içerisinde değil, dışarıda da Dev-Genç, THKP-C gibi yasadışı sol gruplarla temasa geçmiş ve bu gruplara türlü vaatlerde bulunmuşlardır. Cumhuriyet Gazetesi’nin yayınladığı “Mahir Çayan” dizisinde geçen ifadelere bakılacak olursa olayın vahameti daha net anlaşılacaktır:

“9 Mart 1971 Salı günü gecesi, THKP-C kadroları da beşer kişilik gruplar halinde değişik evlere dağıtılmışlardı. Yüzbaşı İlyas Aydın, Selçuk Şahin Polat, Ertuğrul Kürkçü, Sinan Eren, İrfan Özbacı ve DTCF’den iki kişi daha Emek’te bir balerinin evinde; Hüdayi Arıkan, Şaban İba, Sinan Kazım Özüdoğru ve Yusuf Küpeli ise Sıhhiye’de karargâh olarak kullandıkları evlerde silahlarıyla birlikte düşmenin basılmasını, radyodan verilecek mesaja göre ve kendileriyle irtibatlı olan havacı subaylar aracılığıyla hazır bir şekilde beklemekteydiler. Ayrıca Ankara’da 11 Fakülteden 55 kişilik

³ “1970 Bütçesinin Reddi ve Demirel’in Geleceği”, *Milliyet*, 15 Şubat 1970.

⁴ İsmail Cem, *12 Mart, 1. Cilt (Yazılar)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1973, s. 52.

⁵ İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart, Cilt 2, Cem Yayınevi*, İstanbul 1977, s. 48-52.

⁶ Sadi Koçaş, *12 Mart Anıları*, CEM-MAY Dağıtım, İstanbul 1978, s. 148.

⁷ Koçaş, *age*, s. 15.

⁸ *BCA*, 30.11.1.0/357.35.6.

⁹ M. Ali Birand-Can Dünder-Bülent Çaplı, *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2008, s. 231-244.

JHS
90

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

Dev-Gençli de beşer kişilik timler halinde ve her timin başına başkan olabilecek birer kişiden oluşan gruplarla, Ankara'nın değişik mekânlarında Dev-Genç'in kendi silah imkânlarıyla sabaha kadar bekletildiler... Erterne edecekleri asker ve subaylar ile askeri depolardan silah temin edecekler, en önemlisi de Ankara Emniyet Müdürlüğü'ne el koyacaklardı..."¹⁰

Bu esnada isimleri en çok geçen üst düzey komutanlar şunlardır: Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Faik Türün'le birlikte 30 Ağustos 1973'te emekliye sevk edilecek¹¹ olan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Prensipler Daire Başkanı Tümgeneral Celil Gürkan, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Teknik Dairesinde görevli Tuğamiral Vedii Bilget, Tuğgeneral Ömer Çokgör, Havacı Tuğgeneral Aydın Kirişoğlu, Tümgeneral Şükrü Köseoğlu ve Tuğgeneral M. Ali Akar. Planlar programlar yapılmış, ihtilâlden sonra kurulacak Hükûmet ve Devrim Meclisinde kimler yer alacak, çalışmalar nasıl yapılacak, Devrim Konseyi nasıl işleyecek hepsi planlanmıştır. Buna göre darbe sonrasında Cumhurbaşkanlığına Faruk Gürler, Başbakanlığa Muhsin Batur, Başbakan Yardımcılığına Celil Gürkan, Genelkurmay Başkanlığına ise Korgeneral Atıf Erçikan getirilecekti. Gürler; Selim Bey, Batur; Yavuz Bey; Gürkan; Nuri Bey, Erçikan ise Erci Bey rumuzunu taşıyorlardı.¹²

Ülkedeki huzursuz ortam Adalet Partisi'ni Demokrat Parti'nin devamı olarak gören Silahlı Kuvvetleri de derinden etkilemiştir. Ordu, Başbakana mektuplarla çeşitli reformların yapılması gerektiğini bildirmiş, bu durum da askeri müdahale söylentilerinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Nitekim Ordu, tavrını 12 Mart'ta belli etmiş ve Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosu Başkanı ve Millet Meclisi Başkanı'na verdiği muhtırayla, olağanüstü bir ara rejim dönemini açmıştır.¹³

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, müdahaleyi Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bildirmek için MİT Müsteşarı Fuat Doğu'yu devreye sokmuştur. Doğu, derhal Sunay'a giderek durumu bildirmiştir. Ertesi gün bir darbe yapılacağı bildirilmiş ve Başbakan Süleyman Demirel'in görevi bırakması istenmiştir. Cumhurbaşkanı ise haberi Demirel'e Fuat Doğu'nun vermesini istemiştir. 12 Mart sabahı Fuat Doğu, Demirel'i arayarak, bir darbe olduğunu ve Cumhurbaşkanı'nın kendisinin Başbakanlık görevinden çekilmesi gerektiğini bildirdiğini söylemiştir. Ardından da dört Komutanın imzalarını taşıyan Muhtıra metni TRT ve Meclis'e ulaştırılmıştır. Saat 13.00'da Muhtıra, TRT radyolarından tüm ülkeye duyurulmuştur.¹⁴ Muhtırada şu noktalar vurgulanmıştır:

1. Parlamento ve Hükûmet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizde değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak ve inandırıcı bir Hükûmetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

¹⁰ *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1996, s. 12.

¹¹ *BCA*, 30.11.1.0/393.42.1.

¹² Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s. 233.

¹³ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973), Cilt II*, 3. Baskı, Haz: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 1209-1210.

¹⁴ Birand-Dündar-Çaplı, *age*, 246-253.

JHS

91

History
Studies

Volume 8

Issue 1

A Tribute to

Prof. Dr.

Šerbo

Rastoder

March

2016

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk silahlı kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya almaya kararlıdır.¹⁵

1- Muhtıra Sonrası Durum

“Demokrasinin yıkılışı içten ve dıştan alkışlandıkça, sistemi yerleştirmek güçtür” diyen ve “Anayasa ihlali”¹⁶ olarak tanımladığı muhtırayı radyodan dinleyen Başbakan Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a yazdığı mektubunda, durumu Anayasa ve Hukuk Devleti kavramlarıyla bağdaştırmanın mümkün olmadığını ifade ederek, Bakanlar Kurulu'nun istifasını bildirmiştir.¹⁷ Sunay ise yeni Hükümet kurulana kadar Demirel'in görevine devam etmesini istemiştir.¹⁸ İşte bu sırada TSK'nın disiplinsiz davranışları nedeniyle dört General ve sekiz Albay'ın re'sen emekliye sevk edilmesini öngören kararnamesi sabık Başbakan Demirel tarafından imzalamıştır. Yani Demirel, başında bulunduğu Hükümeti devirmeye çalışan askerlerin TSK'dan ilişğini bizzat kendisi kesmiştir.

1966 yılında AP'li çoğunluk tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Cevdet Sunay, AP'ye darbe niteliğindeki muhtıranın ardından sivil idarenin üstünlüğü ve Anayasal düzenin devamını korumak yerine, Generalleri tatmin edecek çözümlere yönelmiştir.¹⁹ Metin Toker bu dönemdeki çalkantılı siyasi hayatı istikrarsızlığa bağlarken,²⁰ İnönü'nün “Sizin bildiğiniz iki darbe girişimi var, ancak biz on beş darbe girişimini daha hazırlık aşamasında engelledik”²¹ sözleri ise Ordu içerisindeki çalkantının ve darbe yanlısı birçok kişinin bulunduğunun kanıtı niteliğindedir. Öte yandan muhtıradan sonra Genelkurmay Başkanlığı'nda Devrim Anayasası komisyonunun kurulması ve Devrim Konseyi ya da Devrim Meclisi gibi yapılanmalara gidilmek istenmesi, muhtıranın çok da masum bir hareket olmadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Öte yandan ülkenin içinde bulunduğu buhrandan çıkış için çareler arayan grupların da bulunduğunu dile getiren Kurtul Altuğ, eğer bu gruplara cunta denilebiliyorsa, Türkiye'nin hemen her köşesinde bir cuntaya rastlamanın mümkün olduğunu ifade etmiştir. O'na göre kahvehaneler, postaneler, lokantalar, hatta evlerde bile birçok insan gruplar halinde çare aramaktaydı ve bu insanlar muhtıradan sonra vatan hainliğiyle suçlanmıştı. Ayrıca Altuğ, 27 Mayıs'ı amacının dışına çıkan DP iktidarının çağırıldığını vurgularken, 12 Mart'ı acze düşen ülkede, devlet otoritesini zayıflatan bir iktidarın çağırıldığını belirtmiştir.²² Ayrıca Demokratların artan şehir nüfusunu anlayamadığı, her şeye 1950'lerdeki tarım ülkesinin eskimiş değer yargılarıyla baktığı için ülkeyi çıkmaza götürdüğü²³ yorumuyla birlikte, onlarla aynı temele dayanan Adalet Partisi'nin bu yeni ihtiyaçları karşılamak üzere meydana çıktığı,

¹⁵ Türk Basını, 13 Mart 1971. ; Erol Maraşlı, *Balans Ayarları: Cumhuriyet Döneminde Askeri Muhtıralar*, Metropolis Yayınları, İstanbul 2008, s. 230-231. ; Ayrıca Bkz. Mete Tunçay (Vd.), *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 3/1961-1980*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 263.

¹⁶ Yavuz Donat, *Cumhuriyetin Kara Kutusu Süleyman Demirel Anlatıyor*, Merkez Kitapçılık, İstanbul 2005, s. 82.

¹⁷ Tekil, *age*, s. 208-209. ; Demirel, muhtıranın verildiği gün Bakanlar Kurulu'nda konuşulanları şu şekilde aktarmıştır: “Toplandık... Önce muhtıra okundu... Haklılık veren yoktu... Yüzde beş enflasyon, yüzde yedi kalkınma hızı... Altı yıl sürekli sağlanmış... Ne ondan önce, ne ondan sonra Türkiye böyle bir dönem yaşamadı... Bu muhtıra sebebi mi?” Donat, *age*, s. 83.

¹⁸ *TC. Resmî Gazete*, 12 Mart 1971, S. 13777.

¹⁹ Rıdvan Akın, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 97-98.

²⁰ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965*, 2. Basım, Bilgi Yayınları, İstanbul 1992, s. 36.

²¹ *Milliyet*, 14 Aralık 1964, s. 1.

²² Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Koza Yayınları, İstanbul 1976, s. 389-390.

²³ Ali Gevgilili, “Mendereslerin Trajedisi”, *Milliyet*, 11 Mart 1972.

JHS
92

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

ancak 12 Mart'a gelindiğinde onların da elinde sadece güvenilir halk yığınları kaldığı ifade edilmiştir.²⁴ Kuşkusuz bu güvenilir yığınlar da kısa bir süre sonra farklı limanlara yolculuk yapmaya başlayacaktır.

Ergun Özbudun muhtırayı “yarı darbe”²⁵ olarak nitelendirirken, Bedii Faik ise muhtıra için şu ifadeleri kullanmıştır: “...Birinci darbenin dersini 12 Mart almış gibidir, Meclis'i kapatmamıştır, herhangi bir parti liderini içeri almamıştır. Reiscumhurun seçilmesi gibi bir problemi vardır, vasairedir, falandır, onların öyle büyük meselesi olmamıştır. Ama Mahir Çayan vesaire hareketleri olunca sertleşmek zorunda kalmışlardır ve ondan sonra mecbur olmuşlardır. Çünkü oraya bir defa girdiniz mi bir daha burnunuzu çıkaramazsınız...”²⁶

Diğer taraftan Mete Tunçay'ın “9 Martçıların başarılı olmaları durumunda olacakların, 12 Martçıların yaptıklarından daha beter olacağı” tespiti de farklı bir bakış açısıyla değerlendirilebilir. Zira O'na göre 9 Martçılar olarak anılan grubun Sosyalizmi kurma gibi bir amacı vardı.²⁷ Sadi Koçaş'ın anlattığına göre General Musa Öğün de Tunçay gibi düşünmekte ve bunlara karşı Genelkurmay Başkanı'nın etrafında güçlü bir grup olarak beklemekteydiler.²⁸ Rasim Cinisli de Türkiye'nin yaşadığı en büyük talihsizlik olarak 9 Mart darbe teşebbüsünü göstermiş ve darbe içinde darbe olarak nitelendirdiği 12 Mart muhtırasının siyasete bir müdahale olduğunu, ancak farklı nedenleri bulunduğunu ifade etmiştir.²⁹ Altuğ ise 9 Martçıların düşüncesini şu şekilde özetlemiştir: “Sunay'ı AP oyları Cumhurbaşkanı yapmıştır. Öyleyse daha işin başından ister istemez bir AP-Sunay ittifakı söz konusudur. Sunay, Çankaya'nın sakini olarak, adeta AP ile bütünleşmiştir. O halde AP'ye karşı, yani iktidara karşı yapılacak bir girişimde daima karşıda Sunay bulunacaktır. Amaç önce Sunay'ı bertaraf etmektir. Genelkurmay Başkanı Sunay'a yakındır ve kafa yapısı itibariyle devrimci olamaz. O halde o da tasfiye edilmelidir.”³⁰

Muhtıra dış basında da geniş yer bulmuş, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, 11 yıl önce olduğu gibi, bugün de Hükûmeti ele geçirmek için bir hamle yaptığı ifade edilmiştir.³¹ Ancak müdahale, Bedii Faik'in ifadesinde de görüldüğü gibi, Anayasa'nın yürürlükten kaldırılması, Millet Meclisi'nin dağıtılması ya da siyasi partilerin yasaklanmasını gerektirmediği için “demokrasinin yeniden dengelenmesi” şeklinde de yorumlanmıştır.³² Öte taraftan Bülent Nuri Esen ve Bahri Sam gibi bazı hukukçular ise müdahaleyi Anayasal bulduklarını açıklamışlardır.³³ Kuşkusuz ifadelerin en dikkat çekenlerinden birisi de Çağlayangil'in “Yepyeni bir Anayasanın birtakım hürriyetlerini, mekanizmasını bilmediği oyuncularla oynayan çocuklar gibi dağıtanların doğurduğu ortam karşısında, çaresizliğe çare arayan bir zihniyet içerisinde gelişmiştir 12 Mart” şeklindeki beyanatıdır.³⁴ Muhtıradan beş yıl sonra ise Çağlayangil, yabancıların bir askeri müdahale konusunda kendilerini uyardıklarını

²⁴ Cem, *12 Mart, 1. Cilt*, s. 56-57.

²⁵ Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, 2. Baskı, Çev: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 30

²⁶ Bedii Faik'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 11.30-13.15], *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, 2012, s. 386.

²⁷ Prof. Dr. Mete Tunçay'ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 11.42-13.00], *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, 2012, s. 417.

²⁸ Koçaş, *age*, s. 18-19.

²⁹ Rasim Cinisli'nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 18.02-19.05], *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, 2012, s. 418.

³⁰ Altuğ, *27 Mayıs'tan...*, s. 391.

³¹ *New York Times*, 12 Mart 1971.

³² Özbudun, *age*, s. 29.

³³ *Milliyet*, 15 Mart 1971. ; Koçaş, *age*, s. 34.

³⁴ Cem, *Tarih Açısından...*, s. 60.

JHS
93

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

söylemiştir.³⁵ Bu da Türkiye'deki istihbarat ağının ne denli yoğun ve bilgilerin kolay ele geçirilebilir olduğunu göstermektedir.

Bu arada 17 Mayıs'ta THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi) tarafından İsrail Başkonsolosunun kaçırılması hadisesi sebep gösterilerek, AP Hükümetlerine muhalefetleriyle tanınan yazar, gazeteci, sendikacı, avukat ve öğretmenler, asker ve polisin yoğun baskısına maruz kalarak hapsedilmişlerdir. Yaşanan olaylar devlet terörü şeklinde yorumlanırken, başlatılan siyasi yapılanmalarla da 12 Mart'ın kimi, hangi kesimi hedef aldığı açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, özellikle ABD'nin bölgede istikrarı korumaya yönelik politikalarının etkisiyle, öğrenci, işçi ve köylülerin giriştiği hak arama eylemlerine asker-sivil yöneticiler izin vermemiş ve istikrarın sağlanması uğruna TİP (Türkiye İşçi Partisi), MNP (Milli Nizam Partisi) gibi partiler ile birtakım dernek ve sendikalar kapatılmıştır. Özellikle siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması hususunda, ABD, NATO, sanayiciler, büyük toprak sahipleri, komuta kademesi ve parlamento çoğunluğu görev değişimi konusunda uzlaşma sağlamışlardır.³⁶ Ancak bu uzlaşma, daha sonraki yıllarda sağ-sol kamplarının daha belirgin hale gelmesine ve ülkenin içinden çıkılmaz sorunlarla baş başa kalmasına sebebiyet vermiştir.

Bununla birlikte uzun yıllardır ülkenin özlemle beklediği ve artık Komutanların da desteklediği Büyük AP-CHP Koalisyonu resmi olmasa, tam bir ortaklıktan bahsedilmese de Komutanlar eliyle oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu görüş tarafsız bir Başbakanın öncülüğünde yeni bir Tekokratlar kabinesinin ülkenin sorunlarına çözüm bulabileceğini desteklemiştir. Bunun için Komutanlar, Nihat Erim'in CHP'den istifa etmesi durumunda, Başbakan olarak atanması hususunda görüş birliğine varmışlardır.³⁷ Erim'in uluslararası camiada tanınıyor olması, diğer partilerle arasında belli bir mesafe bulunması, İngilizce ve Fransızca'ya olan hâkimiyeti göreve layık görülmesine sebep olmuş olabilir.³⁸ Ancak Erim'in istifası İsmet İnönü'nün hiç hoşuna gitmemiş, kurulacak Hükümete üye vermeme konusunda direnmişse de daha sonra bu kararından vazgeçmiş ve Erim'i destekleme kararı almıştır.³⁹

İsmet İnönü'nün beklenen sert çıkışı ise 15 Mart günü Meclis grup toplantısında gelmiştir. İnönü'nün tüm Generallere resti olarak algılanan bu çıkışında şunlar ifade edilmiştir: *"Bir Meclis'e askeri kıta gibi 'şunu şöyle şunu böyle yapacaksın' demeye imkân yoktur. İcranın emri altında bulunan kumandanların takdir edeceği veya tenkit edeceği ölçüye göre Hükümetler kalacak veya kalmayacak. Böyle bir düzen demokratik düzen değildir. Biz demokratik rejim dışında bir rejim kabul etmeyeceğiz."*⁴⁰ İnönü ayrıca aşırı uçların parlamento hayatına Ordu müdahalesi ile son verilmesini teşvik ve tahrik ettiklerini belirterek, CHP teşkilatının olayların dışında kalması uyarısında bulunmuştur.⁴¹ İsmet İnönü sert bir tutumla seçim Hükümeti kurulup, acilen seçime gidilmesini istemiş ve Komutanlara gözdağı vermiştir.

Muhtıradan üç gün sonra Genelkurmay Başkanlığı'na çağrılan Sadi Koçaş, durumu hemen Genel Başkanı İsmet İnönü'ye bildirmiştir. İnönü de bundan memnun olarak, davete

³⁵ *Milliyet*, 12-14 Mart 1976.

³⁶ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, 10. Baskı, Yay. Yön: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2008, s. 261-264.

³⁷ İnönü, *Defterler...*, C. II, s. 1212. ; Nihat Erim'in başbakan olmasının, bir başka kaynakta komutanların değil, Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın iradesiyle gerçekleştiği ifade edilmektedir. Komutanlar bir cenaze merasimi sırasında yanlarına gelen Nihat Erim'in 'Ben Başbakan oldum' demesi üzerine duruma vakıf olmuşlar, Memduh Tağmaç'ın durumdan haberdar olduğunu anlayan 12 Martçı diğer üç general, artık kendilerinin de devre dışı bırakıldıklarının farkına varmışlardı. Dört imza sahibi arasındaki uyum da böylece ortadan kalkmıştı. Birand-Dündar-Çaplı, *age*, s. 266.

³⁸ Abdi İpekçi, "Sunay'ın Formülü ve Partiler", *Milliyet*, 19 Mart 1971.

³⁹ İnönü, *Defterler...*, C. II, s. 1211.

⁴⁰ Birand-Dündar-Çaplı, *age*, s. 262.

⁴¹ Koçaş, *age*, s. 36-37.

JHS

94

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

icabet etmesini, hem asker hem de siyasetçi kimliğiyle muhtırayı verenlere yol göstermesi gerektiğini belirtmiştir. Koçaş, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a muhtıranın içyüzü ile ilgili kendisine bilgi verilmesi gerektiği, aksi takdirde İnönü'ye durumu izah etmenin imkânsız olduğunu bildirmiştir. Tağmaç ise uzun süre direndikten sonra muhtıra ve hazırlıklarıyla ilgili: “Birtakım faaliyetler olduğunu uzun zamandır biliyorduk... Ama gerçek oydu ki, orduda yaygınlık derecesi hakkında tam bir fikrimiz yoktu. Bu yüzden garnizon garnizon geziyor, hem havayı öğreniyor, hem de subayları aydınlatmaya, onlara güven vermeye çalışıyorduk. 3 Mart'ta Hava Kuvvetlerinde, Ankara'daki komutanları topladıktan sonra, artık bir şeyler yapmak zorunluluğunu görmüş, ama kesin bir karar verememiştik...” ifadelerini kullanmış, devamında ise, 7 Mart'ta bazı subayların bir araya geldiklerini haber alır almaz Komuta Konseyi'ni toplantıya çağırdıklarını, 11 Mart'ta da muhtıranın hazırlanması ve yapılacak işlerin programlanması için görevlendirme yaptıklarını aktarmıştır. Tağmaç ayrıca gece hazırlanan muhtıranın çok uzun olması sebebiyle sabah yeniden düzenlendiğini de sözlerine eklemiştir.⁴²

Böylece İnönü krizi, Memduh Tağmaç'ın isteği ve Sadi Koçaş'ın yoğun uğraşları sonucu atlatılmıştır. İnönü, yine de krize demokratik bir çözüm yolu için şu ifadeleri kullanmıştır: “Ordumuzun, komutanların gözünde, son tebliğde de gördüğümüz gibi, ümit verecek, teselli verecek bir esaslı nokta vardır: O da demokratik rejim içinde devlet idaresini esas tutmalarıdır. Böyle olunca, ordunun millet nazarında itibarını koruyarak, vaziyeti bir hal tarzına götürmek mümkün görülüyor; bu da süratli bir Hükümet teşkil etmek.”⁴³

İnönü'nün önerileri de dikkate alınarak, 19 Mart'ta Cevdet Sunay'ın “Nihat Erim şartsız destek görmeli”⁴⁴ demeci ile Erim'e Başbakanlık teklif edilmiştir. Ancak askerlerin şartı Erim'in partiden istifa etmesi ve tarafsız bir Başbakan olmasıdır. Erim bu duruma İnönü'nün vereceği tepkiyi ölçmek için Sadi Koçaş'tan İnönü'yle görüşmesini istemiştir. Koçaş'a kabul etmeyeceğini bildiren İnönü, ertesi gün Kemal Satır ve Erim'le de görüştüktan sonra kurulacak Hükümete onay vermiştir.⁴⁵ Erim, Koçaş'ın da bu süreçte kendisine destek olmasını istemiş ve uzun çalışmalar sonucunda 26 Mart'ta kabinesini açıklamıştır. Süleyman Demirel'e Başbakanlıkta buluşmayı teklif eden Erim, Demirel'den “Lüzum yok, ben kimseden devralmadım, Nihat Bey de gitsin yerine otursun” cevabını almıştır.⁴⁶ Ancak “Başbakanlığa seçilişiniz tercihlerin en iyisidir. Başarı dileklerimin kabulünü rica ederim” şeklindeki telgrafla Erim'i ilk tebrik edenin de çekilmeye zorlanan Hükümetin bir üyesi, İhsan Sabri Çağlayangil'den gelmesi dikkate şayandır.⁴⁷ Öte yandan Demirel'in “Beyin kabinesi aslında siyaseti ihtardır... Siyaset teknik bir mesele değildir. Teknik meseleyle siyaset yapmaya kalkarsanız, hiçbir şey yapamazsınız”⁴⁸ diyerek eleştirdiği Teknokrat ve Bürokratlardan Kurulu Erim Hükümeti, aynı gün Bakanlar Kurulu'nun Meclis'te okunmasıyla göreve başlamıştır.⁴⁹

⁴² Koçaş, *age*, s. 47-49.

⁴³ Metin Heper, *İsmet İnönü*, Çev: Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 221.

⁴⁴ *Milliyet*, 18 Mart 1971.

⁴⁵ Koçaş, *age*, s. 57-60.

⁴⁶ Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, Cilt II, Haz: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 962-966.

⁴⁷ Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Yenigün Yayınları, İstanbul 1973, s. 27.

⁴⁸ Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 14.45-18.55], *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, 2012, s. 464-465.

⁴⁹ Erim Hükümeti Bakanlar Kurulu için Bkz. *TC Resmî Gazete*, 27 Mart 1971, S. 13791. ; Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Ankara 1998, s. 291-295. (Bu dipnottan itibaren “Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel “ kısaltılarak “BPPGM” şeklinde kullanılacaktır.) ; Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1960-1978)*, II. Cilt,

JHS

95

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

Kabine çalışmaları sırasında Erim'e en fazla destek veren isim Sadi Koçaş olmuştur. Ancak birçok kişinin söylediği gibi Kabinenin tamamını Koçaş oluşturmamıştır. Hatta Koçaş'ın hazırlayıp Erim'e sunduğu ve karşılıklarına da hangi Bakanlıklarını düşündüğünü yazdığı listeden birçok isim Kabineye girememiştir. Örneğın Koçaş'ın listesinde, Prof. Saim Kendir için Tarım Bakanlığı, Muhittin Kılıç için Adalet veya Çalışma Bakanlığı, Prof. Melih Koçer için Sanayi veya Eğitim Bakanlığı, Doçent Gürcan Çelebican için Çalışma veya Devlet Bakanlığı, Prof. Mehmet Gönübol için Devlet Bakanlığı, Kadri Kaplan için Gençlik ve Spor Bakanlığı, Kâmi Akman için İçişleri veya Milli Savunma Bakanlığı, Fahri Korutürk için Milli Savunma Bakanlığı, Deniz Baykal için Devlet Bakanlığı uygun görülmüştür. Ancak Erim Kabinesi'nde bu listedeki isimlerden hiçbirisi yer almamıştır.⁵⁰

Erim, Meclis'te Hükümet Programını okurken: "1960 Devriminin Türkiye'ye kazandırdığı 1961 Anayasası Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını sağlayacak dengeli bir gelişmenin çerçevesi olarak ortaya çıkmıştır. Anayasanın getirdiği düzen içinde dinamik bir yapıya sahip olan toplumumuz, hızlı bir toplumsal ve siyasal değişme sürecine girmiştir" ifadelerine yer vermiştir.⁵¹

Hükümet Programı daha çok sermaye kesimine yönelik olmak ve bu kesimin engellerden kurtulması için gerekli tüm önlemleri almaya dönük olarak nitelendirilmiştir.⁵² Öte yandan 5 Nisan'da yapılan Hükümet programı üzerindeki görüşmeler sırasında Erim'in "...Kanunları hazırlayacağım size geleceğim. Size gelmeden evvel liderlerinizi bulacağım, ikna etmeye çalışacağım. Bir defada edemezsem bir defa daha arayacağım. Sayın Demirel'in kendisine de söyledim; sen bana bir defa gelersen ben saba yirmi defa geleceğim... Hükümete iştirak eden partilerle istişare etmeden Meclis'in önüne çıplak çıkmayacağız, önden hazırlanacağız, mümkün olan yerde konsensüsü, elbirliğini, işbirliğini temin edeceğiz"⁵³ sözleri O'nun hayatının ilk büyük hatası olarak değerlendirilmiştir. Olaylara başından sonuna kadar tanıklık eden Erim'in Basın Danışmanı Kurtul Altuğ, aynı günün akşamı Kabinede yer alan Bakanların, Atilla Sav'ın evinde bir araya geldiklerini ve Sadi Koçaş'ı da davet ederek, gazetecilerin gözü önünde hemen istifa etmek istediklerini aktarmıştır. Altuğ devamlı Koçaş'ın, birer istifa dilekçesi yazmaları ve bu dilekçeleri ertesi gün Erim'e bizzat kendisinin sunacağı konusunda diğerlerini ikna ettiğini de anlatmıştır. Buna göre yazılan istifa dilekçesinde şu ifadelere yer verilmiştir:

"... Daha önce gelişen bazı olaylara ek olarak bu kere, 5 Nisan 1971 Pazartesi günü Hükümet programının Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında,

1- Sayın Başbakan'ın Hükümet programıyla ilgili konuşmalara verdiği cevaplarda Türkiye'yi bugünkü duruma getiren çevrelere tavizkâr konuşması ve onların görüşlerine katılması bizde derin üzüntü yaratmıştır.

2- Bu davranışla, yurdun 12 Mart 1971'deki durumuna gelmesinin başlıca sorumlusu olan Süleyman Demirel ve yakın arkadaşlarının kamuoyu önünde tekrar itibarlı duruma gelmesi sağlanmakta, Türk demokrasisinin yozlaşmaktan kurtulma yolundaki bir umudu daha yitirilmiş olmaktadır.

Başbakanlık Basımevi, Ankara 1978, s. 207-224. (Bu dipnottan itibaren "Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı" kısaltılarak "BOMDB" şeklinde kullanılacaktır.) ; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı: 2, Tarih: 26.3.1971, s. 383. ; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt: 64, Toplantı: 10, Tarih: 30.3.1971, s. 492-493.

⁵⁰ Altuğ, *12 Mart...*, s. 29-30.

⁵¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı: 2, Tarih: 2.4.1971, s. 393-402.

⁵² Cem, *12 Mart*, 1. Cilt, s. 109-110.

⁵³ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı: 2, Tarih: 5.4.1971, s. 409:448, 448:460.

JHS
96

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

3- Bu anlayışla ülkenin ihtiyacı olan çalışmalarını yapabilmeyen mümkün olmayacağı ortak görüşüne vardığımızı ve 5 Nisan 1971 günü saat 23.45'te ulaştığımız bu görüşle Hükümet görevinden ayrılmak zorunda kaldığımızı arzu ederiz.⁵⁴

Daha Meclis'ten güvenoyu bile almamış bir kabinenin tüm Bakanları istifa etmiş ve siyasi bir kriz kapıda görünmüştür. Ancak Erim, siyasi dehasını kullanarak bu durumu lehine çevirmesini bilmiştir. 6 Nisan sabahı Başbakanlıkta yapılan toplantıda Bakanlarına samimiyetini ispatlayan Erim, ülkenin yeni bir buhrana sürüklenmesine de böylece engel olmuştur. Erim burada çok üzgün olduğunu, herkesin özlediği reformları yapmak için bir araya geldiklerini, hatasının farkında olduğunu ve Senato'da program görüşmeleri esnasında nasıl konuşmasını istiyorlarsa öyle konuşacağını ifade etmiştir.⁵⁵

Ertesi gün, yani 7 Nisan'da yapılan güven oylamasında ise Hükümeti 321 kabul oyu ile güvenoyu alan Erim, 1961 yılından beri hiçbir Hükümetin bu kadar oy alamadığını vurgulamıştır.⁵⁶ Ancak bu güvenoyu kimilerince de "sipariş üzerine alınan oylar" olarak yorumlanmıştır.⁵⁷ Yorumlar ne olursa olsun artık işbaşında askerlerin istediği ve görünürde desteklediği bir azınlık Hükümeti vardır.

2- Ara Rejimin Sosyo-Politik Olayları

Erim Hükümetini de en çok uğraştıran mesele kuşkusuz, sokaklarda anarşinin gün geçtikçe tırmanması ve alınan tedbirlerin yetersiz kalmasıydı. Başbakan Nihat Erim'in 'Tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir' çıkışının ardından, ki bu çıkış da 'içimizdeki düşman' kavramını yaratabileceği için kuşkulu ve düşündürücü bulunmuştur,⁵⁸ Bakanlar Kurulu'na bir brifing veren Milli İstihbarat Teşkilatı'na göre, aşırı sağ ve sol grupların eylem hazırlığı içerisinde bulunduğu için derhal Anayasa değiştirilerek, ülke genelinde sıkıyönetimin ilan edilmesi gerekiyordu.⁵⁹ Toplanan Milli Güvenlik Kurulu, sıkıyönetim için,

- Laik Cumhuriyete karşı faaliyetleri kontrol etmek,
- İdeolojik ve kanlı olaylara son vermek,
- Doğu vilayetlerindeki bölücü faaliyetleri durdurmak,

- Kıbrıs'a olası bir harekât için uygun bir ortam sağlamak nedenlerini ileri sürmüş,⁶⁰ Hükümet de bu tavsiyeye uyararak, 26 Nisan 1971'de "*Memleketimizde uzun süredir gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp aslında ideolojik maksatlarla devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması nedeniyle*"⁶¹ Ankara, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt'te sıkıyönetim ilan etmiştir.⁶² Ardından da genel güvenlik ve kamu düzenine ilişkin zabıta yetki ve görevleri Sıkıyönetim Komutanlıklarına devredilmiştir.⁶³ Ancak, artık yönetme yetkisi Hükümette değil, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve

⁵⁴ Altuğ, *12 Mart...*, s. 55-58. , Koçaş, *age*, s. 143-144.

⁵⁵ Koçaş, *age*, s. 144-145.

⁵⁶ Erim, *Günlükler...*, C. II, s. 968.

⁵⁷ Tekil, *age*, s. 212.

⁵⁸ Cem, *12 Mart, 1. Cilt*, s. 69.

⁵⁹ Birand-Dündar-Çaplı, *age*, s. 271.

⁶⁰ *Milliyet*, 27 Nisan 1971.

⁶¹ *BCA*, 30.18.1.2/264.26.12.

⁶² *Akşam*, 27 Nisan 1971. ; Ayrıca Bkz. Dönemin Basını.

⁶³ *BCA*, 30.18.1.2/264.26.13.

JHS

97

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

MİT Müsteşarı Fuat Doğu üçlüsünde toplanıyordu. Bu üçlü kararları alıp, resmıyete dökülmesi işını Hükûmete bırakıyordu. Bu bağlamda birçok gözaltı ve tutuklama olayı yaşandı. Aşırı sağ ve sol gruplar dışında, gazete ve gazetecilere de el atılıyor ve Akşam, Cumhuriyet gibi gazeteler kapatılırken, İlhan Selçuk ve Çetin Altan gibi isimler de gözaltına alınıyorlardı. Bu olayları izleyen günlerde bu defa Anayasa'nın değiştirilmesi gündeme getirilmiştir. Dönem içinde 1961 Anayasası'na yöneltilen eleştiriler ise şu şekilde özetlenmiştir:

- Batı toplumlarının uygulamaları kopya edilerek hazırlanan Anayasa'nın özgürlükler düzeni Türk toplumunun hazmedebileceği bir düzeyde değildir.

- Özgürlüklerin kötüye kullanılması Anayasal düzeni bile ortadan kaldıracak boyutlara varmaktadır.

- Yürütme organının daha çabuk ve etkili iş görme olanaklarına sahip olması gerekmektedir.

- Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ın yasama ve yürütme üzerindeki baskısı denetim mekanizmasını işlemez hale getirmektedir.

- Özerk kuruluşlar devlet içinde devlet gibi hareket etmeye başlamışlar ve devletin temelinde dinamit koyacak fikirlerin beslendiği yerler haline gelmişlerdir.⁶⁴

Baskılar ve eleştiriler kısa zamanda etkisini göstermiş ve Nihat Erım'in yabancı basın mensuplarına verdiği "*Türkiye Anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir Anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasa'da değişiklik yapılarak temel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırılmasını önleyecek hükümler getirilecektir*"⁶⁵ şeklindeki izahatından sonra Hükûmet, 1961 Anayasa'sının tam 40 maddesini değiştirerek, insan hak ve özgürlüklerine ciddi bir darbe vurmuştur.⁶⁶ Erım, bu sırada Amerikan yönetiminin baskısıyla Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanmasını öngören yasayı da çıkarmıştır. Amerikalılara göre ülkelerindeki gençlerin uyuşturucu bağımlılığından kurtulması Türkiye gibi ülkelerde haşhaşın ekiminin yasaklanmasına bağlıyken, kuşkusuz asıl sebeplerden birisinin Başkan Nixon'un 1972 seçimleri öncesi elini güçlendirmek istemesi olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁷

Anayasa tartışmaları ve değişiklikler anarşiyi frenlemek yerine, olayların şiddetlenerek devam etmesine sebep olmuştur. Daha önce de değinildiği üzere, 17 Mayıs 1971 günü İsrail Başkonsolosu Elrom, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) tarafından kaçıırılarak, üç gün içerisinde tüm devrimcilerin bırakılmaları karşılığında serbest bırakılacağı açıklanmış, ancak Hükûmet, belki de bilmeyerek olayların daha da tırmanmasına neden olacak bir karara imza atmıştır. Başbakan Erım, aynı zamanda Kıbrıs Komitesi Başkanı olarak atanan,⁶⁸ Yardımcısı Koçaş'a bir bildiri hazırlatarak Konsolosun derhal serbest bırakılmaması durumunda birçok tutuklamanın geçekleşeceğini ve Konsolosu kaçıranların idamla yargılanacağını, eğer Konsolos öldürülürse, bu tedbirlerin geçmişe dönük uygulanacağını duyurmuştur.⁶⁹ Koçaş, Senato'daki konuşması sırasında "*Bizim devlet anlayışımıza göre, bir devlet ya vardır, ya yoktur. Hem devletin varlığını iddia edecek, hem de eşkıya ile pazarlık kabul edeceğiz. Olmaz böyle şey. Devletin gücünü göreceklerdir*" ifadelerini kullanarak,

⁶⁴ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 11. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997, s. 77.

⁶⁵ *Milliyet*, 02 Mayıs 1972.

⁶⁶ Birand-Dündar-Çaplı, *age*, s. 271-272.

⁶⁷ Cem, *Tarih Açısından...*, s. 43-44.

⁶⁸ *BCA*, 30.18.1.2/266.33.13.

⁶⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 3. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2007, s. 362.

JHS
98

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
şerbo
Rastoder
March
2016

kendince anarşi ve anarşistlere gözdağı vermiştir.⁷⁰ Ardından da baskı artırılmış ve 30 Ağustos 1973'te kadrosuzluk nedeniyle emekliye sevk edilecek⁷¹ olan İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün emriyle Yılmaz Güney, Doğan Avcıoğlu, Muammer Aksoy, Yaşar Kemal, İlhami Soysal, Kemal Türkler, Mehdi Zana, Bahri Savcı, Behice Boran, Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi isimler tutuklanmıştır.⁷²

Öte yandan İstanbul'da 12 Mart döneminde sol görüşlü yasak yayınların toplanması için ilan edilen sokağa çıkma yasağı ve tutuklamalar zinciri olarak tarif edilen "Balyoz Harekâtı" sonucunda yakalanan Deniz Gezmiş ve arkadaşları, yargılanmaya başlanmıştır. Yargılama sırasında Mahkeme Başkanlığını, daha sonra AP'den milletvekili seçilecek ve anılarında "Ben sadece adli bir karar değil, aynı zamanda siyasi bir karar verdim"⁷³ diyecek olan Ali Elverdi, davanın savcılığını ise DYP'den milletvekili olacak Baki Tuğ yapmışlardır. Deniz Gezmiş ve 20 arkadaşının idamları istenirken,⁷⁴ Askerin yoğun 146. Madde ısrarı karşısında çaresiz kalan mahkeme heyeti, üç aylık yargılamanın ardından Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın aralarında bulunduğu 17 kişinin idam kararlarını açıklamıştır.⁷⁵ Bundan sonra ise işler iyice karışmış, etkisini yitiren Komutanlara etkisini yitiren Başbakan ve Bakanlar da eklenmiş, ülke çıkmaza doğru sürüklenmiştir. Reformlar unutulmuş ve Genelkurmay Başkanı'nın ipleri eline aldığı bir ortamda Hükümet içinden, aralarında Sadi Koçaş'ın da bulunduğu 11 kişilik bir grup istifa etmiştir.⁷⁶ Grup adına açıklama yapan Atılâ Sav şu ifadeleri kullanmıştır:

*"Bizim istifamız 8 ayı geçen gelişmiş, birçok nedenlerin olmasındandır. Yurdumuzun muhtaç olduğu kalkınma hamlesini ve reformları Atatürkçü bir görüşle gerçekleştirmek amacıyla kurulan Hükümette görev aldık. Mesut Erez'in Hükümete alınışı da bardağı taşıran son damla olmuştur. İstifalar yalnız Mesut Erez'in kabineye alınışına bağlanırsa, istifalarımızın asıl nedeni zayıflatılmış olur."*⁷⁷

Bu durum karşısında Nihat Erim de kabinenin istifasını Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sunmuş,⁷⁸ Sunay ise 7 Aralık'ta yeni kabineyi kurmakla yine Erim'i görevlendirmiştir. Aslında Erim, 26 Ekim 1971'de AP lideri Demirel'in kelle istemesi ve baskısı karşısında istifasını sunmuş, ancak ertesi gün yapılan Milli Güvenlik Kurulu'nda Cumhurbaşkanı tarafından bu karar kabul görmemiştir.⁷⁹

11 Aralık'ta açıklanan İkinci Erim Hükümeti 13 Aralık'ta Sunay tarafından onaylanmıştır. Erim'in 24 üyelik yeni kabinesinde AP'den 7, CHP'den ve MGP'den 1 isim yer almıştır. Geri kalanlar ise TBMM dışından seçilmiştir.⁸⁰ 22 Aralık 1971 tarihinde yapılan güven oylamasında

⁷⁰ Koçaş, *age*, s. 211.

⁷¹ *BCA*, 30.11.1.0/393.41.20.

⁷² Birand-Dündar-Çaplı, *age*, 274.

⁷³ Ahmet Turan, *Darbe Arası Türkiye: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar*, Resital Yayınları, İstanbul 2007, s. 93.

⁷⁴ *Günaydın*, 17 Temmuz 1971.

⁷⁵ İdama çarptırılan diğer isimler şunlardır: Atilla Keskin, Metin Yıldırım Türk, Ahmet Erdoğan, Mehmet Nakiboğlu, Recep Sakın, Ercan Öztürk, Osman Arkış, Hacı Tonak, Semih Orcan, Mustafa Yalçınar, Cengiz Baltacı, Metin Güngörmüş, Mete Ertekin, Mustafa Çubuk ve Mehmet Asal. *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1971.

⁷⁶ Koçaş, *age*, s. 509-513. , Birand-Dündar-Çaplı, *age*, s. 287-288.

⁷⁷ Ahmad, *Demokrasi...*, s. 371. ; 11'lerin Başbakan Erim'e verdikleri mektubun tam metni için Bkz. Koçaş, *age*, s. 514-517. , Altuğ, *12 Mart...*, s. 243-247.

⁷⁸ "Çankaya'da 3 Saat 45 Dakika Süren Toplantıdan Sonra Erim Hükümeti İstifa Etti", *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1971.

⁷⁹ Altuğ, *12 Mart...*, s. 212.

⁸⁰ İnönü, *Defterler...*, C. II, s. 1232. ; İkinci Erim Hükümeti Bakanlar Kurulu için Bkz. *TC Resmî Gazete*, 12 Aralık 1971, S. 14040. ; BPPGM, *age*, s. 305-309. ; BOMDB, *age*, s. 225-241. ; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 19, Toplantı: 3, Tarih: 13.12.1971, s. 356-357.

JHS

99

History
Studies

Volume 8

Issue 1

A Tribute to

Prof. Dr.

Şerbo

Rastoder

March

2016

hazır bulunan 349 üyenin 301'i kabul, 45'i red ve 3'ü de çekimser oy kullanmışlar, böylece Kabine güvenoyu almıştır.⁸¹

Bu defa Meclis'e meydan okumaktan vazgeçerek reformlara yönelen ve patronlar tarafından da kabul gören yeni Erim Hükümeti, Anayasa'nın liberalliğini ortadan kaldıracak birtakım düzenlemelere gitti. Buna göre temel hak ve özgürlüklere yasa ile sınırlama fırsatı yaratılmış, Üniversiteler, Radyo ve Televizyonun özerkliği sona erdirilmiş, basın özgürlüğünün yanında Anayasa Mahkemesi'nin yetkilerinde sınırlandırmaya gidilmiştir. Öte yandan Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkileri genişletilirken, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur.⁸² Ancak daha 10 Nisan 1971 günü Erim Anayasa değişiklikleri ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Biz Anayasayı uygulamak için geldik. Mesela, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, mahkemelerin bağımsızlığı, TRT'nin özerkliği, Üniversitelerin özerkliği. Ben şahsen bunlara çok inanmış bir insan olarak işin başına geldim. Binaenaleyh, şimdi gelip de, bunları değiştirelim teklifi ile ortaya çıkamam...”⁸³

Diğer taraftan programında ekonomik kalkınmaya öncelik vereceğini ve kamu sektörünün yanında özel sektörün de destekleneceğini açıklayan Erim Hükümeti, yapılan tüm değişikliklere rağmen, siyasi partilerle aralarında çıkan ihtilaflar ve ülkeyi kararnamelerle yönetme teklifinin TBMM'ce reddedilmesi neticesinde 16 Nisan 1972 tarihinde ikinci defa istifa etmiştir. Nihat Erim'in istifasını kabul eden Cevdet Sunay, Başbakanlık görevini vekâleten yürütmek üzere, Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'e vermiştir. 29 Nisan'da da yeni Kabinenin teşkili için görevi Suat Hayri Ürgüplü'ye veren Sunay, Cumhuriyet tarihinde daha önce benzerine rastlanmamış bir şekilde 13 Mayıs'ta açıklanan Kabinayı onaylamayınca, Ürgüplü istifa etmiştir.⁸⁴ Sunay'ın kabineyi son anda onaylamamı ise Komutanlar tarafından yapılan baskıların neticesi olduğu yorumlarına neden olmuştur.

Bunun üzerine görev tekrar Ferit Melen'e verilmiştir. 22 Mayıs'ta açıklanan Melen Kabinesi üyelerinin çoğunluğu TBMM dışından atanmıştır.⁸⁵ Melen Hükümeti Programı, 29 Mayıs'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunmuş,⁸⁶ 1 Haziran tarihinde program hakkında görüşmeler yapılmış⁸⁷ ve 5 Haziran'da yapılan güven oylaması sonunda Hükümet, 291 üyenin 262 kabul oyuyla güvenoyu almıştır.⁸⁸ Hükümet programında huzur ve asayişin sağlanması, seçim, reformlar ve III. Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerinde durulurken, ana hedefin milletin varlığını, bütünlüğünü, birlik ve beraberliğini yok etmek; insan haklarına dayalı Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak ülkeyi bir zulüm düzenine sürüklemek isteyen her türlü yıkıcı faaliyete ve anarşi eylemlerine karşı mücadele etmek olduğu vurgulanmıştır.⁸⁹ Ayrıca programda yer alan “Türkiye'nin karşısında bulunduğu sorunlar savsaklanacak, hafife alınacak nitelikte değildir. Türk milletinin dinamizmini, yurdumuzun insan gücünü ve doğal kaynaklarını, müspet ilmin ve akılcılığın ışığı altında, planlı kalkınma ve reformlarla belirli bir hedefe doğru hemen yöneltmek zorundayız. Bunun için Hükümetimiz bir icraat Hükümeti, bir Atatürkçü

⁸¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 19, Toplantı: 3, Tarih: 22.12.1971, s. 574-576.

⁸² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 375-376.

⁸³ Cem, *12 Mart*, 1. Cilt, s. 165.

⁸⁴ Ahmad, *Demokrasi...*, s. 373-378.

⁸⁵ İnönü, *Defterler...*, C. II, s. 1240. ; Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Suat Hayri Ürgüplü Kabinesini kabul etmeme gerekçesini, “Bir bütün halinde 12 Mart 1971 tarihli muhtıranın icapları ve cari durumunun şartları ile bağdaşır bir nitelik taşımadığı için” olarak göstermişti. Melen Hükümeti Bakanlar Kurulu için Bkz. *TC Resmî Gazete*, 23 Mayıs 1972, S. 14194. ; BPPGM, *age*, s. 317-321. ; BOMDB, *age*, s. 243-267. ; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 24, Toplantı: 3, Tarih: 22.5.1972, s. 733.

⁸⁶ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 24, Toplantı: 3, Tarih: 29.5.1972, s. 827-839.

⁸⁷ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 24, Toplantı: 3, Tarih: 1.6.1972, s. 871-919.

⁸⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 25, Toplantı: 3, Tarih: 5.6.1972, s. 74-75.

⁸⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt: 4, Toplantı: 11, Tarih: 30.5.1972, s. 550-563.

JHS
100

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

atılım Hükûmeti olacaktır” ifadelerden yola çıkılarak Melen Hükûmeti için “Atatürk milliyetçisi” yakıştırmaları yapılmıştır.⁹⁰

Ancak Melen Hükûmeti de bekleneni verememiş, sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Sıkıyönetimin devam etmesi sözü edilen reformların gerçekleşmesini mümkün kılmamıştır. İşçi sınıfının sessiz kaldığı bu dönemde Üniversiteler de muhaliflerden arındırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca anarşinin azaldığı gözlemlenmekle birlikte,⁹¹ yönetimde birtakım çıkmazlar yaşanmıştır. Birçok akademisyen, öğretmen, yazar, sendikacı, doktor, avukat, işçi ve öğrenci tutuklanarak askeri cezaevlerine kapatılmıştır. Uzun yargılamalar sonucunda tutukluların çoğuna idam, müebbet hapis ve sürgün cezaları verilmiştir. Bununla birlikte Erim Hükûmetleri döneminde verilen Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam kararlarının Meclis’te tartışılması sırasında Süleyman Demirel’in Adnan Menderes ve arkadaşlarını kastederek, “Bizden üç gitti, sizden de üç gidecek” sözleri, dönemin siyasi çevrelerinde intikam duygusunun ne kadar ağır bastığı ve sağ-sol kısır çekişmesinin, insan hayatı üzerindeki etki ve yol açtığı sonuçları göstermesi bakımından dikkate şayandır. İsmet İnönü’nün bu idamlara karşı çıkması ve Anayasa Mahkemesi’ne başvurarak, kararın bozulmasını sağlamasına karşın, parlamentonun yoğun direnişi üzerine, 6 Mayıs 1972 tarihinde idam kararlarının infazı gerçekleşmiştir.⁹²

Öte yandan 5 Mayıs’ta yapılacak olan CHP Kurultayı İsmet İnönü’nün rahatsızlığı dolayısıyla 6 Mayıs’a ertelenmiştir. İnönü, bu sıralarda enerjisinin çoğunu Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamını engellemeye harcamış, bu yüzden de Kurultay’a hazırlanamamıştır. Kurultay’dan bir gün önce oğlu Ömer’in de içinde bulunduğu uçak Sofya’da kaçırılmış, İnönü çok telaşlanmıştır. Ancak, “Hiçbir pazarlığa girmeyin. Devlet taviz vermez” diyerek de devletin her şeyin üstünde olduğunu göstermiştir. İdamlarını engellemeye çalıştığı üç genç ise kurultayın yapıldığı günün gecesinde idam edilmişlerdir.⁹³

6 Mayıs 1972’de yapılan 5. Olağanüstü Kurultayda CHP üyeleri, Bülent Ecevit yanlısı Parti Meclisi’ne 507’ye karşılık 709 oyla güvenoyu verince, İsmet İnönü, 8 Mayıs’ta CHP Genel Başkanlığı’ndan istifa etmiştir. Hemen arkasından da parti tüzüğü’nün 28. maddesi gereğince yeni Genel Başkanlık seçimi için Kurultayın toplantıya çağrılmasını talep etmiştir. 14 Mayıs’ta toplanan Kurultayda Ecevit tek aday olarak hazır bulunmuştur. Ecevit gerekli oyun 117 fazlasını da alarak CHP’nin yeni Genel Başkanı seçilmiştir.⁹⁴ Onu tebrik edenlerin başında Deniz Baykal geliyordu. Baykal’ın, Ecevit’e yönelik sadakat cümleleri şöyleydi: “CHP Genel Başkanlığına seçilişinizi siyasal hayatımızda yeni bir dönemin başlangıcı olarak heyecanla, umutla karşıladım. Altında halkımızın mutluluğu için, asıl ama gereken her engeli aşacağımıza, yenilmesi gereken her güçlüğü yeneceğimize güveniyorum. Daha büyük sorumluluklara, daha çetin sınavlara doğru sonsuz başarılar diler, saygılar sunarım.”⁹⁵

Yeni Genel Başkanla birlikte CHP politikasında da ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikleri tasvip etmeyen İsmet İnönü, 5 Kasım 1972 tarihinde CHP’den istifa etmiştir. İnönü, Parti Meclisi’ne gönderdiği istifa mektubunda “12 Mart şartlarının nazik mahiyetini ciddiyetle muhafaza ettiği bir zamanda, parti politikasının memleket için sakıncalı gördüğüm

⁹⁰ 12 Mart Sonrası Hükûmet Faaliyetleri (12 Mart 1971-12 Mart 1973), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 5.

⁹¹ Ahmad, *Demokrasi...*, s. 379-381.

⁹² Özdemir, agm, s. 266.

⁹³ Dündar-Çaplı, *age*, s. 117-118.

⁹⁴ İnönü, *Defterler...*, C. II, s. 1240-1243.

⁹⁵ Akar-Dündar, *age*, s. 154-155. ; Ecevit’in Genel Başkan seçiliş süreci için Bkz. Tunçay (Vd.), *Cumhuriyet...*, C. III, s. 290.

JHS

101

History
Studies

Volume 8

Issue 1

A Tribute to

Prof. Dr.

Šerbo

Rastoder

March

2016

şekil ve istikamette değiştirilmesi sebebiyle CHP'den ayrılmış olduğumu bilgilerinize saygılarımla sunarım.”⁹⁶ İfadelerini kullanmıştır.

3- Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Sivil Uzlaş

Bu dönemin en önemli sorunlarından biri de kuşkusuz Cumhurbaşkanlığı seçimidir. 28 Mart 1973'te görev süresi bitecek olan Cevdet Sunay'ın yerine, 13 Mart'a kadar yeni Cumhurbaşkanının seçilmesi gerekiyordu. Ancak seçime kadar bir adayın ismi ortaya çıkmadı. Daha önce Cemal Gürsel ve Cevdet Sunay'ın seçilme biçimleri dikkate alınarak, 29 Ağustos 1972'de Genelkurmay Başkanlığına getirilen⁹⁷ Faruk Gürler'in adaylığı gündeme gelmiştir. Ancak Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Sunay'ın tertip ettiği liderler toplantısı sırasında yaptığı konuşmayla, 5 Mart'ta emekliye sevk edilen⁹⁸ Gürler'in adaylığını onaylamadıklarını dile getirmiştir. Demirel, burada: “Önce şunu ifade edeyim ki, Erkan-ı Harbiye Reisi ile bir ihtilafımız yoktur... Bu meseleyi ordu ile parlamento, parlamento ile ordu arasında bir şey gibi görmek lazımdır: Erkan-ı Harbiye Reisi Cumhurbaşkanı seçilecekse, bundan sonra her Erkan-ı Harbiye Reisi seçilir... Teamül haline gelir... Sizin durumunuz ise özellik arz etmişti... Bugün o özel şartlar yoktur! O günkü hal ile karıştırmamak lazımdır. O zamanlar biz size talip olmuş idik” dedikten sonra, eğer Genelkurmay Başkanı Cumhurbaşkanı olur gibi bir kaide, yazılı olmasa bile, teamül haline getirirlerse rejimin itibarsızlaşacağını ifade etmiştir.⁹⁹

Sivilin bu direniş askerleri tekrar harekete geçirmiş ve parti liderleriyle görüşmeler yapılmıştır. Ancak AP Lideri Süleyman Demirel, herhangi bir telkinle karşılaşmamak için bu görüşmelere katılmak istememiştir. Bunun üzerine Yüksek Komuta Konseyi 21 Şubat 1973'te Demirel'i hedef alan bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride sorumsuz bazı politikacıların yersiz beyanları esefle kınandıktan sonra, Silahlı Kuvvetlere yönelik kışkırtıcı satışmanın son bulması, yurttan huzur ve istikrarın sağlanması gerektiği dile getirilmiştir.¹⁰⁰

Demirel'in çağrıya cevabı ise “AP yalnız millete hesap verir”¹⁰¹ olmuştur. Ayrıca Demirel, yetki ve sorumluluklarını bildiğini de sözlerine eklemiştir. Bu sırada Faruk Gürler, 5 Mart'ta görevinden istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı Sunay, Gürler'i Kontenjan Senatörü olarak atamıştır. Toplam dört tur oylamanın yapıldığı 13 Mart'taki Cumhurbaşkanlığı seçiminde Gürler'in karşısına Adalet Partisi'nden Tekin Arıburun ve Demokratik Parti'den Ferruh Bozbeyli aday olarak çıkmıştır. Bu oylamalarda Arıburun 282, 284, 285 ve 276, Gürler 175, 176, 186 ve 200, Bozbeyli ise 45, 47, 47 ve 48 oy alarak, Cumhurbaşkanı seçilebilmek için yeterli oy çoğunluğunu sağlayamamışlardır.¹⁰²

Öte yandan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresinin 2 yıl daha uzatılması gündeme gelmişse de İnönü ve Demirel'in itirazları bu teklifin daha fazla savunulmasına engel olmuştur. Demirel'in buradaki itirazının sebebi Gürler'in Cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı çıkışının Ordu üst kademesi tarafından da anlaşılmasını sağlamak olarak yorumlanmıştır.¹⁰³ Önerinin Meclis ve Senato'da da kabul görmemesi üzerine bu defa CHP'nin

⁹⁶ Cumhuriyet, 6 Kasım 1972. ; İnönü, *DeFTERler...*, C. II, s. 1261. ; New York Times Gazetesi'nde haber, Cumhuriyet'in 48 yılının 27'sinde devletin başında bulunan usta siyasetçi İnönü, muhalefet başkanı olarak, patisinden istifa etti, şeklinde verildi. *New York Times*, 9 Mayıs 1972.

⁹⁷ BCA, 30.18.1.2/286.62.6.

⁹⁸ BCA, 30.18.1.2/295.19.6.

⁹⁹ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 169-170. ; Maraşlı, *age*, s. 260-261.

¹⁰⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu, Ankara 2012, s. 513.

¹⁰¹ Milliyet, 22 Şubat 1973. ; Tercüman, 22 Şubat 1973. ; Hürriyet, 22 Şubat 1973.

¹⁰² TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 12, Toplantı: 12, Tarih: 13.3.1973, s. 144-150.

¹⁰³ Cüneyt Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-6)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 395.

JHS
102

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 2 yıl ertelenmesi teklifi gündeme gelmiştir. İlk teklife çok benzeyen bu teklifte reddedilince iki parti Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan üzerinde anlaşmaya varmıştır. Ancak Cumhurbaşkanı Sunay, Taylan'ı Kontenjan Senatörü yapmaya yanaşmayınca farklı arayışlara girişilmiştir.¹⁰⁴ Böylece ismi daha önce Başbakanlık için geçen Emekli oramiral Fahri Korutürk üzerinde uzlaşmıştır. Ayrıca Korutürk'ün hâlihazırda Senatör olması da engelleri ortadan kaldırmıştır.

İlk turda seçilmemesi halinde adaylıktan çekileceğini beyan eden Fahri Korutürk, 6 Nisan'da yapılan oylama sonucunda 557 üyenin 365'inin oyunu alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 6. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁰⁵ Böylece Parlamento, kendisine dikte edilmek istenen adayı seçmeyerek, muhtıra dönemi vesayetini kırmış,¹⁰⁶ bu sonuç ise sivil iradenin kudretini yeniden ele geçirdiği ve askerinin dağılık durumunda bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁷

4- 1973 Seçimleri ve Milli İradenin Tezahürü

1973 Cumhurbaşkanlığı seçimi, 1961 seçiminin tam aksine bir sonucu simgelemektedir. 1961'de Ordu, kendi adayını rakipsiz seçtirmeyi başarırken, 1973'te bunu gerçekleştirememiş ve askerinin kışlaya çekilme sürecine engel olamamıştır. 12 Martta Hükümetin görevinden ayrılmasını sineye çeken Parlamento, iki yıl sonra kendisine dayatılan model yerine, fiilen askıya alınan çok partili siyasete dönüşü çabuklaştıracağını düşündüğü yolu tercih etmiştir. 1966'da Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ı önce Kontenjan Senatörlüğüne, ardından da Cumhurbaşkanlığı'na getiren AP çevreleri, bu defa aynı şeyi yapmamış ve Orgeneral Faruk Gürler'in adaylığına karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkış onun asker olmasından ya da demokratik usullerle aday olmamasından değildir. Nitekim Fahri Korutürk de eski bir askerdir ve onu bizzat Süleyman Demirel önermiştir. Bu karşı çıkışın sebebi, Gürler'in 9 Martçılar diye anılan grupla kurduğu yakın ilişkidir. Çünkü bu grup, Demirel Hükümetini devirip, yönetimi tamamen eline almak istiyordu.¹⁰⁸

Cumhurbaşkanı'nın seçilmesinin ardından Ferit Melen Hükümeti de 7 Nisan'da istifasını sunmuştur. 10 Nisan'da istifayı kabul eden Fahri Korutürk, 12 Nisan 1973'te Hükümeti kurmakla Kontenjan Senatörü Naim Talu'yu görevlendirmiştir. Talu Hükümetinde 13 AP'li, 5 CGP'li, kendisiyle birlikte 5 bağımsız parlamenter ve TBMM dışından iki kişi bulunuyordu.¹⁰⁹ Bülent Ecevit'in "Yeni CHP"si ara rejimin herhangi bir Hükümeti ile özdeşleşmek istemediği için Talu Hükümetine Bakan vermeyi kabul etmemiştir.¹¹⁰ 16 Nisan 1973 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan ve Millet Meclisi'nde okunan Bakanlar Kurulu, Naim

¹⁰⁴ Mehmet Kemal, *12 Mart, Öfkeli Generaller ve İşkence*, Soyut Yayınları, İstanbul 1974, s. 188.

¹⁰⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 12, Toplantı: 12, Tarih: 6.4.1973, s. 222-224. ; İnönü, *DeFTERler...*, C. II, s. 1273-1274. ; Cumhurbaşkanlığı seçim süreci için ayrıca Bkz. Özdemir, agm, s. 267-269. ; Tunçay (Vd.), *Cumhuriyet...*, C. III, s. 318.

¹⁰⁶ Akın, *Gazi'den...*, s. 99-100.

¹⁰⁷ Metin Toker, *Not DeFTERinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1981, s. 9. ; Cumhurbaşkanı seçim süreci için Bkz. Seyfi Öngider, *Çankaya'nın Bütün Adamları*, 3. Baskı, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 100-102.

¹⁰⁸ Özdemir, agm, s. 267-268.

¹⁰⁹ İnönü, *DeFTERler...*, C. II, s. 1274. ; Ferit Melen, istifasında, "Cumhurbaşkanlığı yüksek makamına seçilmiş olmanız nedeni ile Başkam bulunduğum Hükümet, Anayasa'mızın zati devletlerine yürütme organının da başı olarak tanıdığı yetkileri serbestçe kullanabilmeniz olanağını sağlamak amacıyla ve bunu Demokratik Rejimin bir gereği sayarak istifasını takdime karar vermiştir" ifadelerini kullanmıştır. *TC Resmî Gazete*, 11 Nisan 1973, S. 14504.

¹¹⁰ Akın, *Gazi'den...*, s. 102.

JHS
103

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

Talu Başkanlığında görevine başlamıştır.¹¹¹ Hükümet Programı, Naim Talu tarafından 20 Nisan'da okunmuş,¹¹² 24 Nisan'da Program üzerinde görüşmeler yapılmış¹¹³ ve 26 Nisan'da yapılan güven oylaması sonucunda Hükümet, 357 üyenin 261 kabul oyuyla güvenoyu almıştır.¹¹⁴

Programında geçici seçim Hükümeti olduğunu açıklayan Naim Talu, tüm olumsuzluklara rağmen, ülkeyi 14 Ekim 1973 seçimlerine götürmeyi başarmıştır. 23 Ekim 1973 tarihinde, Talu Hükümeti şu açıklamayı yaparak görevi bırakmıştır:

Yüksek malumları olduğu üzere, Hükümetimizin ana gayesi memlekette huzuru tesis etmek, gerekli reform kanunlarının gerçekleşmesini sağlamak ve genel seçimlerin salim şartlar altında yapılmasını temin etmek idi. Bu görevlerim yerine getirmiş olduğu inancı içinde bulunan Hükümetimiz, 18/10/1973 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında, seçimlerin yapılmış olması dolayısıyla, seçim neticelerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından ilânını müteakip istifaya karar vermiş bulunmaktadır. Bu itibarla, Bakanlar Kurulunun istifasını Yüksek Makamlarına saygı ile sunar, görev başında bulunduğumuz sürece esirgemediğiniz lütf kâr yardım ve değerli irşatlarınız dolayısıyla şahsını ve Bakan arkadaşlarım adına yürekten minnet ve şükranlarımızı arz ederim¹¹⁵

1973 senesi yaz aylarına gelindiği zaman ortam genel seçim havasına hazırdı. Devlet sivil toplum örgütlerine karşı güçlendirilmiş, üniversite ve fabrikalardaki muhalifleri ezmek için mekanizmalar kurulmuştur. Fakat sol ideolojik yaklaşım, tüm bu olup bitenlere bir cevap olarak, yeni Genel Başkan Bülent Ecevit ile birlikte sosyal demokrat bir kimlik kazanan CHP etrafında toplanmıştır. CHP'deki bu sosyal demokrasi, 1971'de kapatılan İşçi Partisi'nin boşluğunu doldurmuştur. Ecevit'in halkçı söyleminin karşılığını bulup, partinin taşra teşkilatından destek görmeye başlaması, onu partinin başına getirmiş ve İnönü'nün hem partiden hem de milletvekilliğinden istifasına sebep olmuştur. Demirel'in AP'si, müdahale döneminde askere direndiği için, Ecevit'in CHP'si ise henüz denenmemiş olduğundan seçim sonuçları merakla beklenmeye başlanmıştır.¹¹⁶

Türlü beklentilerle girilen 1973 seçimlerinde AP, yurt genelinde %29,8'lik oy oranıyla 149 milletvekilliği kazanarak kan kaybetmiş, CHP %33,3'lük oy oranıyla 185 milletvekilliği, MSP ise %11,8 oy oranıyla 48 sandalye kazanmayı başarmıştır. Ayrıca, Demokratik Parti %11,9'luk oy oranıyla 45 milletvekilliği, Cumhuriyetçi Güven Partisi %5,3'lük oy oranıyla 13 milletvekilliği, Milliyetçi Hareket Partisi %3,3'lük oy oranıyla 3 milletvekilliği, Türkiye Birlik Partisi %1,1'lik oy oranıyla 1 milletvekilliği ve Bağımsızlar ise %2,8'lik oy oranıyla 6 milletvekilliği kazanmışlardır.¹¹⁷

1973 seçimlerine, sağdaki bölünmelerin seçmence nasıl karşılanacağı ve bu bölünmelerin sola nasıl yansıtacağı düşüncesiyle gidilmiştir. 1970'de Süleyman Demirel karşıtlarının kurduğu Demokratik Parti ile AP bölünmüş ve ciddi oy kaybına uğramıştır. Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan ve şeriatçı sağ kesim tarafından kurulan Milli Nizam Partisi yerine Milli Selamet Partisi kurularak AP oylarının etkisiyle önemli milletvekilliği sayısı

¹¹¹ Naim Talu Hükümeti Bakanlar Kurulu için Bkz. *TC Resmî Gazete*, 16 Nisan 1973, S. 14509. ; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 36, Toplantı: 4, Tarih: 16.4.1973, s. 642-643. ; BPPGM, *age*, s. 327-331. ; BOMDB, *age*, s. 269-280.

¹¹² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 36, Toplantı: 4, Tarih: 20.4.1973, s. 694-699. ; Hükümet Programı okunurken, Talu Hükümetinin geçici bir Hükümet olduğu ve amacının ülkeyi genel seçimlere götürmek olduğu vurgulanmıştır. BOMDB, *age*, s. 271-280.

¹¹³ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 36, Toplantı: 4, Tarih: 24.4.1973, s. 703-751.

¹¹⁴ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 36, Toplantı: 4, Tarih: 26.4.1973, s. 755-756.

¹¹⁵ *TC Resmî Gazete*, 26 Ekim 1973, S. 14697.

¹¹⁶ Ahmad, *Bir Kimlik...*, s. 170-171.

¹¹⁷ TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2011, s. 117-120. ; *TC Resmî Gazete*, 31 Ekim 1973, S. 14698.

JHS
104

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

yakalanmıştır. Güven Partisi, CHP'den ayrılanların kurduğu Cumhuriyetçi Parti ile birleşerek, milletvekilliği sayısını azaltmış, MHP büyük bir başarı gösterememiş, buna rağmen “ortanın solu” politikasıyla yola çıkan Ecevit'in Yeni CHP'si önemli bir başarı yakalamıştır. Seçimleri izlemeye gelen İngiliz bir gazetecinin gazetesine, “Türk seçimlerini Ecevit denilen bir parti kazandı”¹¹⁸ şeklinde beyanat vermesi de gösteriyor ki, seçimleri gerçekten Ecevit kazanmıştır. Şimdi sıra bu karmaşık denklemden Türkiye'yi idare edecek bir Hükûmet çıkarmaya gelmiştir.¹¹⁹

Sonuç

Cumhuriyet tarihinde emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilen ilk askeri müdahale olan 12 Mart 1971 Muhtırası, Türk siyasi tarihinde bir ara rejim döneminin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Parlamento açık kalmış, Hükûmetler güvenoyuyla ayakta kalmış, demokrasi görünüşte varlığını sürdürmüştü, ama ağırlık her zaman askerlerde olmuştur.¹²⁰ Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in tabiriyle, muhtırayla siyasilerin elinden iktidar değil, milletin elinden rejimin özü alınmış ve demokrasi tahrip edilmiştir.¹²¹ Bu “Ara Rejim” döneminde Türkiye “Model Hükûmetler” ile yönetilmiş, ancak bu Hükûmetler gerekli görülen reformları gerçekleştirmek yerine, askerler tarafından dikta usulüyle yönlendirilmeye layık görülmüştür.

Ancak her ne kadar muhtıra verilecek seviyeye getirilmiş bir ülke olsa da Türkiye'nin bundan önceki beş yılına bakıldığında ilginç bilgiler de göze çarpmaktadır. 1965-1970 yılları arasındaki bu dönemde Süleyman Demirel Başbakanlık yapmıştır, Türkiye, en büyük ekonomik büyümeyi gerçekleştirmiş, özgürlükler önemli bir düzeye ulaştırılmış, Anayasa'nın 141. ve 142. maddeleri en az bu dönemde uygulanmış, işçi sınıfının sayısal olarak artması ve örgütlü yapıya geçmesi hız kazanmış, sosyo-ekonomik konularda en fazla yabancı kitap bu dönemde dilimize çevrilmiş, en az bağımlı dış politika bu dönemde izlenmiştir.¹²²

Yine bu dönemde Boğaziçi Köprüsü, Ereğli Demir-Çelik İşletmeleri ve Keban Barajı gibi büyük yatırımlara imza atılmış, enflasyon %5, kalkınma hızı %7 dolaylarında seyretmiştir. Bu kalkınma hızı ise Japonya'dan sonra petrol ülkeleri dışında, dünyanın en yüksek ikinci kalkınma hızı olarak tarihe geçmiştir. Buna göre askeri müdahalenin nedenleri sadece içeride değil, Çağlayangil'in de ifade ettiği gibi, dışarıda da aranmalıdır. Zira iç politika uygulamalarında bu kadar iyi olan bir yönetimin, ne toplumun çoğunluğunu ne de askeri rahatsız etmesi düşünülemez. Özellikle ABD'nin Ortadoğu politikalarındaki değişiklik ve bölgede yeni bir düzen öngören yaklaşımı 12 Mart'ın görünmeyen dış etkileri olmuştur.

Bu dönemde asker, çareyi tarafsız bir ismin kuracağı ve gerekli reformların gerçekleştirileceği bir hükûmette, Başbakan olarak CHP'li Nihat Erim'i uygun görmüştür. Ancak işler istenildiği gibi gitmemiş, özellikle anarşi önlenemezken, Anayasal reformlar da başta siyasi partiler olmak üzere, toplumun büyük kesiminde tepkiyle karşılanmıştır. 6 Mayıs 1972'de Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamı ise toplumdaki kutuplaşmanın artmasına ve farklı siyasi partilere mensup Hükûmet üyeleri arasında var olan anlaşmazlıkların yeni siyasi krizlere dönüşmesine sebep olmuştur.

2,5 yıl kadar süre bu ara rejim döneminde ikisi Nihat Erim, birisi Ferit Melen ve bir diğeri de Naim Talu tarafından dört ayrı hükûmet kurulmuştur. Bu durum kurulan hükûmetlerin uzun

¹¹⁸ *Milliyet*, 1 Ocak 1974.

¹¹⁹ Akın, *Gazi'den...*, s. 103. ; Özdemir, agm, s. 269-270.

¹²⁰ Toker, *age*, s. 9.

¹²¹ Donat, *age*, s. 86.

¹²² Cem, *12 Mart, 1. Cilt*, s. 122-123.

JHS
105

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

ömürlü olmadığını ve halk iradesinden yoksun yönetimlerin yıkılmaya mahkûm olduğunu göstermiştir. Öte yandan özellikle 1973'teki Cumhurbaşkanlığı seçiminde CHP ile AP'nin Fahri Korutürk'ü ortak aday göstermeleri askerın adayı Faruk Gürler'in seçilememesine, dolayısıyla sivil iradenin asker karşısındaki ilk başarısına işaret etmiştir. Böylece askeri vesayetle ülkenin bir yere varamayacağı ve son kararı halkın vereceği gerçeği bir kez daha anlaşılmuştır. Cumhurbaşkanlığı seçimini kimileri ara rejim döneminin bittiği şekilde yorumlasa da vesayet, gerçek manada 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde milli iradeye dönüşle kırılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

BCA, 30.18.1.2/252.41.11.

BCA, 30.11.1.0/357.35.6.

BCA, 30.11.1.0/393.42.1.

BCA, 30.18.1.2/264.26.12.

BCA, 30.18.1.2/264.26.13.

BCA, 30.18.1.2/266.33.13.

BCA, 30.11.1.0/393.41.20.

BCA, 30.18.1.2/286.62.6.

BCA, 30.18.1.2/295.19.6.

TC Resmî Gazete, 12 Mart 1971, S. 13777.

TC Resmî Gazete, 27 Mart 1971, S. 13791.

TC Resmî Gazete, 12 Aralık 1971, S. 14040.

TC Resmî Gazete, 23 Mayıs 1972, S. 14194.

TC Resmî Gazete, 11 Nisan 1973, S. 14504.

TC Resmî Gazete, 16 Nisan 1973, S. 14509.

TC Resmî Gazete, 26 Ekim 1973, S. 14697.

TC Resmî Gazete, 31 Ekim 1973, S. 14698.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 12, Toplantı: 12, Tarih: 13.3.1973.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 12, Toplantı: 12, Tarih: 6.4.1973.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı: 2, Tarih: 26.3.1971.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı: 2, Tarih: 2.4.1971.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı: 2, Tarih: 5.4.1971.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 19, Toplantı: 3, Tarih: 13.12.1971.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 19, Toplantı: 3, Tarih: 22.12.1971.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 24, Toplantı: 3, Tarih: 22.5.1972.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 24, Toplantı: 3, Tarih: 29.5.1972.

JHS

106

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 24, Toplantı: 3, Tarih: 1.6.1972.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 25, Toplantı: 3, Tarih: 5.6.1972.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 36, Toplantı: 4, Tarih: 16.4.1973.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 36, Toplantı: 4, Tarih: 20.4.1973.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 36, Toplantı: 4, Tarih: 24.4.1973.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 36, Toplantı: 4, Tarih: 26.4.1973.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt: 64, Toplantı: 10, Tarih: 30.3.1971.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt: 4, Toplantı: 11, Tarih: 30.5.1972.

Gazeteler¹²³

Akşam

Cumhuriyet

Günaydın

Hürriyet

Milliyet

New York Times

Tercüman

Telif-Tetkik Eserler ve Makaleler

12 Mart Sonrası Hükümet Faaliyetleri (12 Mart 1971-12 Mart 1973), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

AHMAD, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 3. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2007.

AKAR, Rıdvan-Can Dünder, *Ecevit ve Gizli Arşivi*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

AKIN, Rıdvan, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

ALTUĞ, Kurtul, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Koza Yayınları, İstanbul 1976.

ALTUĞ, Kurtul, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Yenigün Yayınları, İstanbul 1973.

ARCAYÜREK, Cüneyt, *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-6)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

BAKŞIK, Şeref, *CHP İle Bir Ömür*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2009.

Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1960-1978), II. Cilt*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1978.

¹²³ Haber niteliğindeki yazıların tarihleri metin içerisinde verilmiştir.

- Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Ankara 1998.
- BATUR, Muhsin, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.
- BİRAND, M. Ali, Can Dünder ve Bülent Çaplı, *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2008.
- CEM, İsmail, *12 Mart, 1. Cilt (Yazılar)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1973.
- CEM, İsmail, *Tarih Açısından 12 Mart, Cilt 2*, Cem Yayınevi, İstanbul 1977.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- DONAT, Yavuz, *Cumhuriyetin Kara Kutusu Süleyman Demirel Anlatıyor*, Merkez Kitapçılık, İstanbul 2005.
- ERİM, Nihat, *Günlükler (1925-1979), Cilt II*, Haz: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- HEPER, Metin, *İsmet İnönü*, Çev: Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- İNÖNÜ, İsmet, *Defterler (1919-1973), Cilt II*, 3. Baskı, Haz: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- KEMAL, Mehmet, *12 Mart, Öfkeli Generaller ve İşkence*, Soyut Yayınları, İstanbul 1974.
- KOÇAŞ, Sadi, *12 Mart Anıları*, CEM-MAY Dağıtım, İstanbul 1978.
- MARAŞLI, Erol, *Balans Ayarları: Cumhuriyet Döneminde Askeri Muhtıralar*, Metropol Yayınları, İstanbul 2008.
- ÖNGİDER, Seyfi, *Çankaya'nın Bütün Adamları*, 3. Baskı, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2006.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, 2. Baskı, Çev: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2007.
- ÖZDEMİR, Hikmet, "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, 10. Baskı, Yay. Yön: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2008, s. 227-292.
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 11. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997.
- TEKİL, Füzulan, *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*, Göktürk Yayınları, İstanbul 1976.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965*, 2. Basım, Bilgi Yayınları, İstanbul 1992.
- TOKER, Metin, *Not Defterinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1981.
- TUNÇAY, Mete (Vd.), *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 3/1961-1980*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

JHS
108

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

TURAN, Ahmet, *Darbe Arası Türkiye: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar*, Resital Yayınları, İstanbul 2007.

TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2011.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Tutanaklar

Bedii Faik'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 11.30-13.15], *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, 2012, s. 386.

Prof. Dr. Mete Tunçay'ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 11.42-13.00], *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, 2012, s. 417.

Rasim Cinisli'nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 18.02-19.05], *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, 2012, s. 418.

Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 14.45-18.55], *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, 2012, s. 464-465.

JHS

109

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Šerbo
Rastoder
March
2016